

ОСНОВА

1861

О К Т Я Б Р Ъ .

СОДЕРЖАНИЕ:

- I. Кобзарь XXXV—XXXVII, Т. Г. Шевченка.
- II. Листи Шевченка до Я. Г. Кухаренка и М. С. Щепкина.
- III. Химéри, Ломуса.
- IV. Самъ-собі; Лѳлі-лѳлі; Стáрець; Дувáйська Дѳма, Ш. А. Куліша.
- V. Вуси, А. Ш. Стороженка.
- VI. Веснянки, I, II, Весѳла удова, В. С. Кулика.
- VII. Хатне лихо, А. Нечуй-вѳтеръ.
- VIII. Журба, Ш. С. Кузьменка.
- IX. Полтавщина, Л. М. Жемчужникова.
- X. Правда Полякамъ о Руси, И. И. Костомарова.
- XI. Правда Москвичамъ о Руси, И. И. Костомарова.
- XII. Настуся (позма), Ш. А. Куліша.
- XIII. Зъ народнѳхъ устъ: Вчи ливого не молотомъ, а голодомъ, и не впусти рака зъ рота, А. Ш. Стороженка. Вороний кнѳ, Я. Г. Кухаренка.
- XIV. Людська памѳять про старовину, Ст. Д. Носа.
- XV. Надъ могилами, Л. П. Яценка.
- XVI. Великдень у Подолянь, Ан. Ш. Свидницького.
- XVII. Ответъ Киевской Коммисси, М. В. Юзефовича и Ш. Д. Иванничева.
- XVIII. Правительственныя постановленія и распоряженія, касающіяся Южнорусскаго края.
- XIX. Вісті. Послѳ поездки на Югъ, М. И. Дарагана. — Нѳсколько словъ о Пинчукахъ, Ю. Мохраниці. — Изъ Боришполя, И. И. Чубинскаго. — Изъ М. — Листъ зъ дороги, Олександра Переходовца. — Изъ Лузень, Василя Шевича. — Зъ Гадяча, Ивана Кивайголови и друг.
- XX. Извѳщенія.
- XXI. Объясненіе къ рисункамъ «Живописной Украины», Л. М. Ж.
- XXII. Библиографическія извѳстія.
- XXIII. Объясненіе неудобопонятныхъ украинскихъ словъ.

THE HISTORY OF THE

ROYAL SOCIETY OF LONDON

FROM 1660 TO 1800

—

ОСНОВА

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛИТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

ВѢСТНИКЪ

»Добра хочю братьи и Русьскѣй Земли.«
Владиміръ Мономахъ.

1861

ОКТАБРЬ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ

ВЪ ТИПОГРАФИИ Н. ТИЛЕНА И КОМП.

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ

съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Ценсурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ. С. Петербургъ, Ноября 24 дня, 1861 года.

Ценсоръ *Ст. Лебедевъ.*

1861

ноября

С. ПЕТЕРБУРГЪ

ВЪ СТОЛБЦАХЪ И ПЕРВАЯ И ДРУГАЯ

КОВЗАРЬ.

XXXV.

Прочитавши 11 псаломъ.

Мій Бóже мїлий! якъ то мало
Святїхъ людѣй на свѣті стало!..
Одїнь на дрúгого кують
Кайдани въ сѣрці... а словáми,
Медоточївими устами —
Цїлуютця, и часу ждуть,
Чи швидко брата въ домовїні
Зъ гостѣй на цвїнгарь повезуть?...
А ти, о Господи едїний,
Скуєшь лукавіи уста,
Языкъ отой велерічївий,
Мовлявший: »ми — не суета,
И возвеличимо на дїво —
И рóзумъ нашъ, и нашъ языкъ....
Та й дѣ той Панъ, що намъ закаже
И думать такъ и говорить?«
»Воскресну я!« той Панъ вамъ скаже:
Воскресну нїні, рáди їхъ,
Людѣй загóванихъ моїхъ —
Убóгихъ нищихъ... Возвеличу
Малїхъ отїхъ рабóвъ похїлихъ!
Я на сторóжі коло їхъ
Постáвлю *слово*.«

И понїче,
Невáче стóптана травá,
И думка вáша и словá. —

Невáче срібло кúте, бїте
И семикрáти перелїте
Огнѣмъ въ горнїлі, — словеса
Твої, о Господи, такіі.
Роскїнь же їхъ, твої святїі,
По всїй землї!.. И чудесáмъ
Твоїмъ увїрують на свѣті
Твої малї убóгі дітї!

15 февраля 1859 р.

XXXVI.

Чи ви ще зійдетеся знову,
 Чи вже на-віки розійшлись,
 И слово правди и любови
 Въ степи-вертепи понесли?
 Нехай и такъ!... не наша мати,
 А довелось поважати.
 То воля Господа!.. Годить,
 Смиритеся, молитесь Богу
 И згадайте одинъ другого,
 Свою Україну любить.
 Любите її, бо время люте...
 Въ останню, тяжкую минуту
 За неї Господа молитъ!

1847 р.

XXXVII.

Надъ Дніпровою сагою
 Стоить яворъ міжъ лозію,
 Міжъ лозію зъ яліною,
 Зъ червоною калиною.

Дніпрó берегъ ріе-ріе,
 Яворові корінъ мие;
 Стоить старий, похилився,
 Мовъ козакъ той зажурился, —

Що безъ долі, безъ родини
 Та безъ вірної дружини,
 Безъ дружини и надії
 Въ самотині посивіє!

Явірть каже: похилюся,
 Та въ Дніпрóві скупяюся;
 Козакъ каже: погуляю,
 Та любої пошукую.

А калина зъ яліною
 Та гнучкою лозіною,
 Мовъ дівчаточка изъ гаю
 Вихожаячи, співають, —

Повбірані, заквічані
 Та зъ таланомъ заручені,
 Думки-гадоньки не мають —
 Вьютця-гну́тця та співають...

24 іюня 1860 г.

СПБ.

ЛИСТИ ШЕВЧЕНКА.

1) ДО Я. Г. КУХАРЕНКА (1).

ПЕРВЫЙ ЛИСТЪ.

4 апреля 1854.

Я оце сижу та сидячи думаю: Господи, Господи, якъ то швидко ті літа минають! молоді то ще такъ и сякъ, а що вже ті старі (погані літа!), то такъ и лиять, неначе той шуліка за куркою... такъ вони за нашою мерзеною грішною душою.

Я оце сидячи лічу літа та долічуюсь до того року, якъ ми съ тобою вперше побачились. Угадай, чи багато я налічивъ їхъ, тихъ пікчеменихъ, марнихъ літъ? трохи чи не буде чотирнадцять, коли не брешу. А якъ матимешъ часъ, то самъ здоровъ перелічи. Остатній листъ твій получивъ я року Божого 1846 (7), въ Миргороді. И того жъ Божого року, написавши тобі листъ, и гарненько властними руками, у тімъ же богоспасаемомъ граді Миргороді, отдавши на почту, поїхавъ собі гарненько въ престольний градъ Москву. Отъ, не маючи гадки, приїхавъ я у тую Москву, та й гуляю собі по улицяхъ, звичайне якъ чоловікъ иностранний; — розглядаю собі то церкви то собори, тільки — глядь, — ажъ иде Чорноморець. Отъ, спинивши ёго, и питаю — чи давно съ Коша и чи далеко Господь несе? — »Съ Коша«, каже, »шоста, чи сёма, неділя, а гируємо ажъ у саму столицю Петербурзь.« — Отъ, я и питаю ёго про Шамрая — маляра, про

(1) Вся Україна, разомъ зъ нами, подякує високоповажному Я. Г. Кухаренкові и славному артистові М. С. Щепкину, що ласкаво згоднісь напечатать оці дорогі листи незабутнєго нашого *Кобзаря*, (ихъ ми списали, съ подлинниківъ, слово-въ-слово). — Просимо всіхъ, хто має у себе листи Тараса Григоровича пойти въ слідъ за Я. Г. Кухаренкомъ и М. С. Щепкиннимъ; бо листи Шевченка теперъ вже сталися власністю всеї рідної землі, — всеї Славянщини. *Ред.*

Порохню, та й кажу ёму: — А щó то тамъ поробляе нашъ Кощовий, Кухаренко? — »Який«, каже, »Кухаренко?« — Та Яцько, — кажу! — »Эге«, каже: »ёго на Зеленихъ Святкахъ поховали«. — Отъ тобі й на! — подумавъ я собі: — чи давно чоловікъ мені рідивъ, щобъ я бивъ лихомъ объ землю, якъ той швець мокрою халивою объ лаву... а ёго вже й поховали! Попроцавшися зъ Чорноморцемъ, зайшовъ у якусь стару-престару церковъ, одправивъ по твоїй душі панахиду, та й пішовъ собі знову блукать, по закарлючистихъ улицяхъ московськихъ; ажъ до самого вечора. У вечері зайшовъ у тїатръ, та згадавъ твій *Чорноморський Побитъ* (¹). Вийшовъ изъ тїатру, та цілісіньку нічъ не знавъ уже щó съ собою й робить. Такъ мені тебе жаль стало!

Съ тиждень, чи й більшъ, блукавъ я після того по тій Москві, — тільки вже не лічивъ воронъ на Івану великому, а все дивився по улицяхъ, чи не зостріну дé хочъ поганенького Чорноморця, щобъ доскональне роспитать про тебе, друже мій єдиний! Бо мені все якось здавалось, що ти живий и здоровий (воно такъ-таки и було собі, благодарить Господа милосердного), а Чорноморець той мерзений, уповательно думаю собі, що ніхто инший, якъ самъ сатана (бодай вінъ здохъ!). Скинувши свою повшедну одежу (німецький куций жупанокъ), та надівъ чорноморську достатню одежу, щобъ почванитьця передъ московками підъ *Новинськимъ*, або на *Трубъ*, або на *Козихъ*. Та правда, въ Москві всюди есть дé пощиголять, а особливе такому козакові якъ сатана.

Отъ я, упоравши въ Москві щó мені тамъ треба було, вернувся знову въ Кївѣ и тільки-що ступивъ на Дніпровський бай-

(¹) Такъ високоповажний *Яковъ Гарасимовичъ Кухаренко* назвавъ свою оперетту, зложену ще 1836 року, въ двохъ частяхъ. Зъ ёго ласки, *Чорноморський Побитъ* уже въ нашихъ рукахъ, и ми незабаромъ ёго напечатємо. Тутъ показуєтця:

Якъ бувало на Кубані,
Червоній відъ крові;
Якъ тамъ діялось въ козастві
На Україні новій;
Якъ тамъ свѣтались, женились
Нані Чорноморці,
Обселялись, воювали
Й добувались въ Горцївъ

(Зъ передмови до *Ч. Побиту*, *Я. Г. Кухаренка*). Ред.

дакъ... такъ за мною таке трапилося, що противъ ночи не треба бѣ було и розказувать, а то ще, прокляте, приснитця. Мене, по правді сказать, риптовали, та посадивши, зъ кімъ слідъ, на возокъ, привезли ажъ у самий Петербургъ. — — Черезъ півроку (2 місяці) вивели мене на світъ Божий, та зновъ посадили мене на чортопхайку та одвезли ажъ у Оренбургъ, а въ Оренбурсі и до приїму не водивши, наділи на мене салдацьку (муніцію), и такъ съ того часу, друже мій єдиний, я ставъ салдатомъ. Не зробивъ я и не думавъ я, отамане батьку мій, кому-небудь лихого, а терплю горе и Богъ ёго зна — за що? Така, мабуть, уже усімъ кобзарямъ погана доля, якъ и мені, недотѣпному, випала. Сѣмий рікъ оце пішовъ зъ апреля (зъ іюня), якъ я нужу світомъ въ Киргизькімъ, безводнімъ и безлюднімъ, степу.

Вернувшись торікъ изъ Аральського моря въ Оренбургъ, та сидючи ввечері у одного земляка свого (мене, спасибі, земляки таки не цураютьця), та сидючи перебіраю старий *Руський Пивалдъ*. Коли — зіркъ, — ажъ надрюковано, що такий-то Яцько Кухаренко назначаєця въ таке и таке військо Кошовимъ. Ну, такъ и єсть, що то мені въ Москві зострівся ніхто другий, якъ самъ продівъ синь, сатана! Та й справді, яка-таки недобра сила понесе Чорноморця въ Москву? Чого вінъ тамъ не бачивъ? Адже Чорноморці съ Коша прямують на столицю черезъ Курське, черезъ Орелъ, та на Смоленське, а не на Москву. Ажъ теперъ тільки догадався, що я хочъ и въ школі вчився, а самъ бачу що дурень. Та ще хто и одуривъ? Сатана, ледачий синь, бодай ёму и въ пеклі добра не було!

Друга половина першого листу, особо послана.

10 апрелл.

Христосъ воскрес! Друже мій єдиний!

Поки Христа дочитуютьця, то я тимъ часомъ допишу оцей нікчемний листъ; та воно, по-правді сказавши, давно бѣ его треба завершить, такъ шожъ ти маєшь робить? — ніколи, — такъ ніколи, шо за лежею нема коли и посидіть. Ти, я думаю, бачивъ коли-небудь Кавказькіи укріпленія, то, певне, бачивъ що тамъ и поробляє людъ хрещений? Отакъ достеменно и у насъ, въ Новопетровськімъ укріпленіі, а найпаче — зімою: лежемо собі цілісіньку зіму, та ждемо весни та пароходу изъ Астрахані. Цю

весну щось довгенько его нема, — чи не було тамъ у васъ зіми лютої часомъ? у насъ, благодарить Бога, снігу и невидно було.

Вернімося трохи назадъ. Такъ отакъ-то, друже мій єдиний! прочитавши въ тїмъ *Инвадї*, що ти, благодарить Господа милосердного, живий и здоровий, я, трохи не рікъ, усе застругувавъ перо, щобъ написати до тебе листъ, а тїмъ часомъ мене изъ Оренбурга вислали въ Новопетровське укріпленіє, а тутъ... думавъ я, думавъ, та й така зъ нудьги проклята думка напала: »Що я ему напишу? Може вінъ теперъ на своєму Коші забувъ, якъ мене й зовуть... Та ні«, думаю: »не такий козакъ! хочъ вінъ теперъ, думаю, и кошовимъ, а все-таки повиненъ остатьця добримъ козакомъ.

16 апрелл.

Завтра, слава Богу, одъ насъ пароходъ повезе почту, а коли-то вінъ привезе одъ тебе, друже мій єдиний, листъ, то вже цѣго й самъ найстарший не скаже.

Згадуй мене инколи, друже мій! а якъ часъ матимешъ, то й напиши мені, якъ ти тамъ у тому *Азові* самъ пробуваєшъ? Стара твоя — чи бгає ще, хочъ якъ-небудь, *метелицю*? сини - соколи твої — дѣ вони теперъ повертаютця? Поцілуй їхъ, друже мій, за мене. Скажи імъ, що се, мовъ, васъ цілує той старий дядько, що зъ вами цілувався колись у Царькому Селі. Добре було бъ, якъ би згадали! Та ні, не згадають! Малі були, забули, — то імъ нагадай, коли самъ здоровъ згадаєшъ, якъ ми зъ Бориспольцемъ зъ вами попрощалися, не доїзжаючи Александровського корпусу.

А я й досі співаю, та може и довго ще співатиму, згадуючи дочку твою невеличку:

Тече річка невеличка зъ вишневого саду;
Кличе козакъ дівчиноньку собі на поряду...

Поцілуй її за мене, друже мій.

Чи ти надрукувавъ свій *Чорноморський Побитъ*? Якъ шо надрукувавъ, то ласкавий будь — пришли и мені хочъ одинъ екземпляръ.

У Харьківъ, до Метлинського, може инколи пишешъ, — то кланяйся ёму, и скажи, що я ще, на лихо мені, живий и здоровий, — блукаю, мовъ, по степахъ Киргизькихъ, та иноді и ёго згадую за ёго *Думки та ще дѣ-що*.

Живи, здоровий друже мій єдиний! Писавъ би тобі багато ще дѣ-чого про свою погану неволю, та, бачишъ, ніколи. У другому листі все до крихти напишу.

Будь здоровий! Нехай тобі Господь на все добре помагає!
Незабувай сироту *Т. Шевченка*.

Якъ шо дійде цей листъ до твоїхъ рукъ, и ти, прочитавши єго, самъ собі скажишъ: — дѣ жъ-то вінъ, той Тарасъ? написати би єму... Якъ шо тобі така думка прийде, то пиши такъ: *его вблагородію, П. А. У—ву, черезъ городъ Астрахань, а зимою — черезъ Гурьевъ-городокъ.*

Ще ось-що. Якъ що ти надрюкувавъ свій *Чорноморський Побитъ*, то пришли мені одинъ екземпляръ ради святої («*двохъ слівъ не можна прочитати*»): За це въ другому листі опишу свій поганій — побитъ. Бувай здоровъ, мені й Богу милій, мій єдиний друже! Нехай съ тобою все добре дієця! Не забувай безталанного *Т. Шевченка*.

ДРУГІЙ ЛИСТЪ.

22 апрѣля 1857. Новопетровское
укрѣпленіє.

Христось воскресє! Батьку Отаманє Кошовий!

Якъ-разъ на Великдень привезла мені астраханьска почта твое дружнєє ласкавєє письмо и 25-рублевую писанку. Зробивъ ти мені свято, друже мій єдиний! Таке свято, таке велике свято! що я и на тїмъ свїті не забуду. Не видержавъ, голубе мій сизий: (та який би єгѣ вражий синъ и видержавъ?): упився, та такъ щиро упився твоїмъ могоричемъ, що ажъ голомозину собі розкроївъ. Отъ-що зробивъ ти мені своєю — не такъ писанкою, якъ братнїмъ щиримъ словомъ!

Тїлько-що схаменувся я одъ твого слова, и взявъ уже перо въ руку щобъ написать тобі — *спасибі*, ажъ приходить изъ Гурьєва почта и привозить мені листи изъ самого Питера. Одинъ пише молодий козакъ, Маркевичъ (*Андр. Мик.*) съ товариствомъ, и шле мені на починокъ трохи грошинятъ. Пише, що молоде товариство въ столиці складчину для мене зробило.... Треба було бъ и въ другий разъ упитъця, але я якось видержавъ. Тїлько (безъ сорома казка) тихенько заплакавъ.... Другий листъ, изъ столиці жъ пише мені Курїнний, Лазаревскій (*М. М.*) и упевняє мене,

що не забаромъ мене випустять изъ цієї широкої хурдиги. Вінъ пише, що добрий царь нашъ уже давъ приказъ розбивать мої кайдани. И плачу, и молюся, и все таки не вірю. Десять літъ неволі, друже мій єдиний, знівечили, убили мою и віру и надію. А вони були колись чисті, непорочні, якъ те дитяточко, взятее одъ кунелі, — чисті и кріпкі, якъ той самоцвіть-камень ошлифованний! Але чого не зробить *риторта химська*? Я трохи-трохи не здурівъ на сімъ тижні. Та й тиждень же удався! Не дармо я ёго виглядавъ десять літъ. Десять літъ! Друже мій єдиний! вимовить страшно... а витерпїть? И за що витерпїть? цуръ ему!... а то я справді одурію. Теперъ думаю ось-якъ зробить: якъ дасть Богъ, дождуся съ корпусного штабу одпуску, то думаю навпростець черезъ Астрахань ушкварить на Чорноморію. Я ще її зроду не бачивъ: треба хочъ на старість подивитьця, що́ то таке та славна Чорноморія; а поки те буде, послаю теперъ тобі, друже мій єдиний, свое полицче. Нема въ мене, брате, нічого більшъ теперъ. Якъ дасть Господь милосердний приїду самъ на Січъ, то, може, ще який небудь привезу тобі гостинець. Одного боюся, щобъ не потребовали мене часомъ въ Оренбургъ. А може, дасть Богъ, що й не потребують? На-чортового-батька я імъ теперъ здався!

Чи старший Щепкинъ ще живий? Отъ щира козацька душа, и молода, якъ у дитини. Чи не пишешъ ти ёму часомъ? якъ пишешъ, то цілуй ёго за мене. Яку вінъ тамъ тобі *Пістку* ⁽¹⁾ читавъ? Я — поганий зъ мене батько — забудь свою рідну дитину.

Приславъ мені, изъ Питера, Курінний, Панько Кулішъ, книгу своєї роботи, названу *Записки о Южной Руси*, писану нашимъ язикомъ. Не знаю, чи дійшла до Чорноморія ся дуже-розумна и щира книга? Якъ-що не дійшла, то випиши: не будешъ каятьця. Такої доброї книги на нашому язичу ще не було дрюковано. Тутъ живо вилитий и кобзарь, и гетьманъ и запорожець, и гайдамака, и вся старожитна наша Україна, якъ на долоні показана. Кулішъ тутъ свого нічого не додававъ, а тільки записавъ те, що чувъ одъ сліпихъ кобзарівъ, а тимъ самимъ и книга его вийшла добра, щира и розумна. Пославъ би я тобі, друже мій єдиний, свій екземпляръ, але я ще самъ добре не начитався. Мене, спасибі, люди добрі книгами не забувають. Нема-нема — та й

(1) Напечатана у 1-ій книжці *Основи. Ред.*

пришле хто-небудь. А журналу уже десятый рікъ и въ очі не бачивъ, и не знаю, що́ тамъ и дітця, въ тій новій, чи соременній, літературі. Самъ не написавъ нічого, (да й якъ ёго було писать?) а теперъ уже и Богъ ёго святий знае, чи й напишу що́-небудь путне. Я ще не дуже зостарівся, — та знівчився, мій друже єдиний. А може, дасть Господь милосердний, ще одпочину, та на старість попробую писать прозу. Объ віршахъ уже нічого й думать.

Прощай, мій єдиний друже! Може дасть Богъ, що се літо побачимось; а поки те буде — цілую тебе якъ брата рідного. А ти поцілуй за мене свою стару и перецілуй своїхъ діточокъ, и не забувай искренняго твоего друга, кобзаря *Т. Шевченка*.

Умісне пишу тобі на одному листочку, щобъ було де поличче положить и щобъ конвертъ не дуже важивъ.

ТРЕТІЙ ЛІСТЪ.

3 юли 1837.

Батьку Отамане Кошовий,
и друже мій єдиний!

Пострігъ ти мене въ брихуни своїмъ братерськимъ листомъ и своєю щирою писанкою! Я писавъ тобі, друже мій єдиний, що вже не втну нічого віршами. Отъ же й збрихавъ, — збрихавъ и не схаминувся. Правда, и самъ думавъ, що я вже зледащівъ, захоловувъ въ неволі; ажъ бачу — ні! Нікому тільки було огню положить підъ мое, горемъ недобите, старе серце, а ти, друже мій, догадався — взявъ та й підкинувъ того святого огню. Спасибі тобі, друже мій єдиний! Довго я читавъ твій листъ, разівъ зъ десять, чи не більше. Дочитався до того, що въ мене не тільки очі — серце заплакало, мовъ та голодна дитина. А серце, сказано, не дитина; ёго галушкою не нагодешъ. — Що́ тутъ на світі робить? — думаю собі, — та вставши раненько, помолвився Богу, закачавъ рукава та й заходився коло оцієї *Москалевої Крилиці* (1). Богъ помігъ, — то сякъ, то такъ — кончивъ. Мені и полегшало трохи. Не знаю тільки, чи подобаєця вона тобі, мій друже єдиний? Якъ-що подобаєця, то дай доброму писареві переписать и *Крилицю* и *Ченьця* (2), и *Вечір* (3), та пошли старому Щеп-

(1) Напечатана въ 3-ій книжці *Основи*.(2) Напечатаний въ 1-ій книжці *Основи*.

Ред.

(3) Напечатаний въ *Руській Беседі* 1839 року.

кину: нехай на старість читає та не забуває безталанного кобзаря, *Тараса Дармограя*. Я умісце приписавъ *Ченьця* и *Вечірѣ*, щобъ ти порівнявъ ёго зъ *Криницею*, бо *Криниця*, бачъ, сѣголітня, а *Чернець* и *Вечірѣ* — Богъ-зна колишні. Чи помолодшавъ я черезъ десять лѣтъ въ неволі, чи постарішавъ, серцемъ, — скажи мені, мій брате рідний?

Ще ось-що: чи продаютьця у васъ на Коші *биноклі*, або хочъ добрі окуляри? Якъ-що ні, то нічого и читать мое писаніє, бо я такъ надрюкувавъ, що й самъ ледве читаю. Правда, у тебе єсть синій зъ молодими очами, — то нехай вони по-троху розбирають, а ти тільки слухай та критику клади, — більшъ нічого.

Не знаю, чи получивъ ти мое поличче, завернуте въ невеличку цидулку? Я тамъ писавъ, що не забаромъ вирвуся изъ цієї неволі и приїду до тебе въ гості. Але ще й досі нема нічого офіціального. И хто ёго знає, коли воно буде те — офіціально? Може ще й зімувать останусь за сімъ скаженимъ моремъ. Але ти все-таки напиши мені, чи будешъ ти се літо на Коші, чи, може, знову підешъ *вразого черкеса* — — — *по кручахъ гаяти*? Бо якъ дасть мені Богъ вирватця літомъ, то до кого я приїду, якъ тебе не буде на Коші? А щобъ швидче твое письмо прийшло въ мої руки, то пиши отакъ на конверті: *въ г. Астрахань, г. смотрителю госпиталю, Хр—ру М—чу Е—ву съ передачею Н—ю Ефр—чу Б—ву. Въ Новопетровское укрѣпленіє.*

Дунавъ я тобі послать свій екземпляръ *Записокъ о Южнои Руси*, але и самъ ще добре не начитався тихъ *Записокъ*. Дуже добра книга. *Могла*, кажуть, видає зборникъ нашихъ пісень. Нехай ёму Богъ допомагає.

Пиши мені швиденько, — не покидай мене, друже мій, брате мій єдиний. Цілую всімъ серцемъ твою стару и твоїхъ діточокъ.

Пор — ні, Лнт — му и Ш—аю и всѣму товариству, на Коші и за Кошемъ, доброго здоровья!

ЧЕТВЕРТИЙ ЛИСТЪ.

15 августа 1857.

Батьку Отамане Кошовий и

друже мій єдиний!

Я свободенъ, я уже въ Астрахані! Вчора бачився съ тимъ *Ел—вимъ*, на имя которого просивъ я тебе пересилать мені письмо объ *Москалевій Криниці*. Письма твого нема, и я теперъ не

знаю, що й думать, — бо вона вже давно тобі послана, ще 5 іюня. Може тебе дома нема, або-що? Думавъ я, ідучи въ столицю, завернуть до васъ на Січъ, поцілувать тебе, твою стару й твоїхъ діточокъ. Але не такъ воно робитця, якъ намъ хочетця. Мені велено одправитця прямо въ столицю, лихий ёго знає — для чого? И я теперъ изъ Астрахані попростую на паракоді ажъ до Нижнёго-Новгорода, а тамъ, черезъ Москву, въ столицю. Але чи швидко я туди прибуду — святий знає. Я, въ Москві, побачуся зъ старимъ Щенкинимъ, и дуже добре зробивъ би ти, друже мій єдиний, якъ би черезъ ёго, хочъ одну стрічечку; напиши тільки, чи живъ ти, чи здоровъ, и чи получивъ мою *Москалеву Крилицю*? Мене вона торбує. А въ столицю пиши до мене такъ: *Въ С. Петербургъ, ёго в — благородію, М. М. Лазаревскому. Въ Большой Морской, въ домъ графа Уварова.*

Не пиши тобі більше, бо нема чого й писать, та й паракодъ, спасибі ёму, не дає. Завтра попливу вверхъ *по матушкь по Волль*, а поки що, цілую тебе, твою стару и твоїхъ діточокъ. Не забувай мене, друже мій єдиний.

Т. Шевченко.

Чи получивъ ти мое поличче?

П'ЯТИЙ ЛІСТЬ.

(Безъ числа).

Батько Отамане Кошовий!

Письмо твое, одъ 7 августа того (1857) року, изъ Екатеринодара, получивъ я 10 февраля сёго (1858) року, ажъ у Нижнёму-Новгороді. Пошукало-таки воно мене немало часу, та спасибі, що хочъ коли-небудь, а все-таки найшло; а то вже я не знавъ, що и думать про тебе. Думавъ уже, нехай Богъ милує, чи не занастивъ ти де-небудь своєї доброї голови на тому родовому Кавказі. А теперъ, слава Богу, бачу, що ти живий и здоровий и зъ жінкою и зъ діточками своїми. Нехай їхъ Богъ ховає на многі літа! У мене була думка пробратця до тебе на хутіръ, — та ба! такъ думкою и осталась. Одъ 16 мая до 2 августа не давали знать изъ корпуса въ укрепленіє о тій свободі.... — Мало — — — було десяти літъ... Кровъ холоне якъ згадаю...

3 августа, вирвався я изъ того — — укрепления, и черезъ море, Волгою, прямубавъ на столицю. Я боявся застрять у тебе до осені. Въ Нижнёму, мене спинили: — — Отаке-то лихо! Помилували, та тільки до половини. Сівъ у цёму поганому Нижнёму, та

й досі сижу. Приїздивъ до мене на святки колядувать старий Щепкинъ, — спасибі ёму. Думаю оце поїхать до ёго підъ Москву, въ село Никольське, та може тамъ и до літа останусь; а літомъ якъщо не пустять у Питеръ, то чкурну въ Харьківъ, а зъ Харькова, якъ Богъ поможе, то и на Чорноморію. Я до неї коли-небудь а таки доберусь. до тієї Чорноморії.

Нема въ мене нічого такого доброго послать тобі прочитать съ товариствомъ. Хиба оцю *Долю*, *Музу* та *Славу* (¹). Я оце недавно скомпоновавъ їхъ. Не знаю, якъ вони тобі подобаютьця.

Скомпонувавъ ще я тутъ, зъ нудьги, одну штуку, поему — *Неофіти*, нібі-то изъ Римської исторії. Але вона ще не вирєблена — тимъ и не посылаю. Якъ викончу, то пришлю. А покищо, оставайся здоровий, мій батьку-отамане, мій друже єдиний. Не покидай мене, сердешного сироту. Т. Шевченко.

Цілую твою стару пані и твоїхъ молодихъ діточокъ. Якъ будешъ писать, то пиши на имя М. С. Щепкина. Я маю до ёго іхать.

2) ДО М. С. ЩЕПКИНА.

I.

Нижній Новгородъ. Нолбря 12, 1857 г.

Друже мій давній, друже мій єдиний! изъ далекої Киргизької пустині, изъ тяжкої неволі вітавъ я тебе, мій голубе сизий, щирими сердечними поклонами. Не знаю тільки, чи доходили вони до тебе, до твого щирого великого серця? Та що зъ того, хочъ и доходили? Якъби то намъ побачитьця, якъби то намъ хотъ часиночку подивитьця одинъ на одного, хотъ годиночку поговорить съ тобою, друже мій єдиний! Я оживъ би, я напоївъ би свое серце твоїми тихими речами, ниначе живущою водою!

Теперъ я въ Нижнімъ Новігороді, на волі, — на такій волі, якъ собака на привязі. — Такъ щобъ подивитьця мені на тебе, великий мій друже, я сидячи отуть, отъ-що выдумавъ: чи не найдетьця коло Москви якого-небудь села, дачи, або хутора зъ добримъ чоловікомъ? Якъ що єсть у тебе такий чоловіьяга зъ теплою хагою, то напиши мені, батьку, брате мій рідний! а я и приїду хочъ на одинъ день, хочъ на одну годиночку. Зробімо такъ,

(¹) *Долл* и *Муза* напечатані въ *Хаті*, П. А. Кулішя, а *Слава* и *Неофіти* відє не були напечатані. *Ред.*

мій славний друже! а якого бь я тобі гостинця привізъ якъ празнику! уже такъ-що гостинець! Порадья съ своїмъ розумнимъ серцемъ, мій друже єдиний! Та якъ-що можна буде побачитьця намъ и поколядувать на сіхъ святкахъ укупі, то поколядуемъ. А до того року, Богъ знае — чи дождимося. Вибачъ мені, мое серце, за мою щирость, и якъ и що придумашь, то напиши мені, а тимъ часомъ, оставайся здоровий и веселий, и не забувай искреннёго твого друга и поклонника *Т. Шевченка*.

Адресъ: Въ Нижній Новгородъ. Его Вблагородію, Павлу Абрамовичу *Овсянникову*.

Чи ни писавъ тобі чого-небудь про мене старий Кошовий изъ Чорноморіи — Яковъ Герасимовичъ Кухаренко? Я ёму ще зъ Новопетровського укрѣпленія пославъ де-що, и просивъ ёго, щобъ вінъ зъ тобою поділився, та й досі не маю одъ ёго ніякої чутки.

II.

5 декабря 1857 г.

Спасибі тобі, богумилний мій друже, за твої сердечні ласкаві письма. Спасибі тобі за приглашеніе въ село *Никольское*, а тричі разомъ спасибі тобі за те, що ти хочешъ самъ приіхать въ Нижній. О, якъби ти добре зробивъ, якъби приіхавъ! тутъ би тебе, преславного, на рукахъ понесли твої безчисленні поклонники. Щасливий ти, дуже щасливий, мій славний, мій великий друже! Всі тебе бачили, всі до єдиного руського чоловіка, всі тебе знають и съ любовью повторяють «твое обаятельное прославленное имя.»

Сёгодні бувъ у мене *Вл. Ив. Даль*; я показавъ ёму письмо твое. Зрадівъ старий, якъ прочтавъ, що ти хочешъ приіхать въ Нижній. Низенько кланяетця тобі *Вл. Ив.* и сердечно просить не перемінать доброго наміренія. На тімъ тижні почнутця тутъ дворянскі вибори, уже почали збиратьця повітові пани, то може бь ти здумавъ показати себе імъ на тутешній сцені. Ото бь порадувавъ ти їхъ хуторянські душі, а мою щирю, любящую тебе, душу перенісъ би на саме небо. На сей koniecъ я бачився съ директоромъ Нижегородського театра, съ г. *Варенцовимъ*, питавъ ёго нащотъ условій, и вінъ сказавъ мені, що «согласится на условіе, какое ты ему предложишь.» Чудний би бувъ, якби и не согласився.

Добрий мій друже! питаєшъ ти, чи багато у мене грошей? Дуже, дуже небагато, мій друже єдиний: нема дѣ взяти. Заходився рисовать карандашемъ портрети, — такъ щобъ? нарисовавъ три портрети, та й сяжу склавши руки. Безъ столиці художникъ — риба безъ води. Погано, дуже мені погано у цімъ Нижнімъ. Графъ Федоръ Петровичъ обіщає мені »вихлопотать позволеніє жить въ столицѣ.« О, якъби то ёму Богъ помігъ! »жилабъ тогда моя душа одинокая при видѣ великихъ произведеній божественныхъ искусствъ!« А тимъ часомъ, а тимъ часомъ... якъ ти прийдешъ сюди та я подивлюся на тебе, подивлюся ниначе на всесвітнюю галерею, ниначе на всесвітній театръ, и забуду хоть на годину свое невсипуще горе.

Грошей у мене бѣ стало, щобъ доіхать до Никольского и назадъ вернутъця, та не въ тімъ річѣ. Не я одинъ прошу тебе приіхать сюди, а всі добрі и розумні люди просять тебе, — а їхъ тутъ таки чи-мало. Старий Улыбышевъ, той самий, що написавъ *біографію Бетговена*, не пропускає ні одного спектакля: такъ щиро любить театръ; а якъ тебе побачить, — то вінъ, старий, якъ мала дитина заридас, — та чи вінъ одинъ?

Рішився, друже мій великий, на мою просьбу, и рішившись, напиши мені гарненько — коли бѣ тебе ждять до себе. Я сѣго дні жъ пишу и Кулішеві: може и вінъ заіде за тобою, та разомъ и приїдете, мої гості дорогі. А якъ побачишь мого давнёго друга, В. Н. Р—ну, то привітай її одъ мене, мій друже єдиний, та въ письмі своїмъ напиши її адресь. Прощай, мое серце! нехай тебе Богъ милує и стереже на славу великого святого искусства. Не отринь же просьби любящого тебе друга

Т. Шевченка.

Куліша не треба ждять: може вінъ и не поїде, а мені бѣ зъ нимъ дуже-дуже треба було бѣ побачитьця. Напиши, будь ласкавъ, и ти ёму: може, вінъ тебе, батька нашого, лучче послухає. Посоромитця не послухать.

Ще, якъ прийдешъ, то заразъ пришли почталіона на квартиру Овсянникова, щобъ тобі не торбуватьця на щогъ поміщення.

Чи невзявъ би ти зъ собою рукопись *Москала-Чарівника*? Тутъ єсть прехороша дівчина и талаплива артистка, Піунова. То може бѣ ви чи не вшкварили бѣ сѣго Чарівника надивовижу. Нижегородськимъ людямъ?

Поцілуй старого Максимовича за мене, та чому вінъ не шле мені своє слово о полку Игоревъ?

Ще одно PS. Понісь бувъ уже я оце письмо на пошту, та зострівся мені старий Улыбышевъ и просивъ написать одъ себе глубочайший поклонъ и просить тебе, щобъ ти приїхавъ просто до ёго на квартиру.

Москаль-Чарівникъ есть тутъ печатний. И П—ва сёгодні вчитьця по-нашому говорить заходилась. Зраділо дівча — ажъ заплакало.

III.

Феврала 3, 1858 г.

Спасибі тобі, мій друже єдиний за письмо твое и 200 р. грішми. Все це добро получивъ я одъ нашего доброго друга Н. Бр—на, который тебе щиро цілує и посилає тобі зъ Олейниковымъ кожущокъ. Зноси на добре здоровье.

Не знаю, коли ми съ тобою побачимось. Бо не знаю, чи швидко Овсянниковъ вернетця до дому: я теперъ у ёго хазяїную, то мені конечно треба ёго дожидатьця. А якъ-що вінъ тамъ довго забаритця, то я не втерплю: передамъ ёго господу Бр—ну, а самъ чкурну въ Никольське, а за день передъ-тимъ гарненько напишу тобі.

Обнимає и цілує тебе тричі твоя и моя любая Тетяся. Воно, порадившись зъ своїмъ батькомъ, посилає тобі свій репертуаръ и условія такого содержания: 1300 р. въ годъ безъ бенефиса, а зъ бенефисомъ 1200 р. и на переїздъ до Харкова 200 р. А поїде воно въ Харьковъ зъ батькомъ, або зъ матірью. А тимъ часомъ — воно соглѣситця на твое условіє, яке ти скажешъ.

Во имя святого Бога и святого искусства, поможи їй, друже мій великій, вирватьця изъ сёго гнилого Нижнёго. Мені тутъ ажъ жаль дивитьця на неї. По поводу її бенефиса, написавъ я невеличку статейку въ газету, которую посылаю тобі: прочитай, та прикинь свое до неї яке мудре слово, та оддай перенечатать въ *Московськихъ Вѣдомостяхъ*. Для нашої любой Тетясі се булобъ незгірше.

27 генваря поховали славного старого Улыбышева, и не найдетьця нікого въ Нижньому некрологъ ёму написать! Ще разъ гнилий Нижній Новгородъ.

Поцілуй за мене благородного Сергѣя Тимофеевича Аксакова,

и молодика Максимовича. Р—ну якъ побачишь, то й її привітай. А тебе цілує М. А. Д—ва зъ своєю *чужою* дитиною. Цілує Гольская, и тричі цілує Піунова, а я и лікъ теряю.

До свиданія, мое серце, мій друже єдиний.

Щирій твій *Т. Шевченко.*

Чи робить тамъ що Катковъ зъ моею повістю? Я вже другу часть кінчаю.

Чи приславъ Кулішъ тобі мої *Неофіти*?

Чомъ ти мені не написавъ адреса Сергѣя Тимофеевича?

IV.

Ноября 13 1858 г.

Друже мій єдиний!

Якъ той щирій вілъ запрягся я въ роботу, — сплю на эту-дахъ: зъ натурального класса и не вихожу, — такъ ніколе! такъ ніколе! що якби не оце безгрішнїя прокляте, то ніколи бъ було написать и тобі, мій друже єдиний, оцієї невеличкої цидули. Будь ласкавъ, вирви ти у того К—єва якъ-небудь оті 100 карбованцівъ та пришли мені. Гугеноти ні-на-що послухать, — таке лихо! Запродавъ я бувъ свои сочиненія книгопродавцу Кожанчикову за 2000 карбованцівъ, (та вже така моя вдача), що я замість грошей тільки облизався. Такій-то облизень и заставивъ мене поторбувать тебе оцією цидулою.

Посилаю тобі черезъ художника Раєва одинъ екземпляръ моєї посліднїї гравюри: не здивуй — яка вдалась. Чи не будешъ ти часомъ у графа Алексѣя Сергѣевича Уварова, або умисне побувай у ёго, та подякуй ёму за мене: гравюра ся напечатана на ёго гроші, спасибі ёму! Поклонись В. Н. Р—ной, и привітай М. В. Максимовича. Сергѣя Тимофеевича тожъ. Стару свою, дітей и внучать тожъ. Бабета и Кетчера тожъ, и всіхъ кого побачишь мною знаємихъ, тожъ.

Оставайся здоровъ, мій друже єдиний! Згадуї ніколи тугого мовчана и искреннёго твого

Т. Шевченка.

Адресуй: Въ С-Петербурзь, въ Большой Морской, домъ графа Уварова. Его в — благородію Михаилу Матвѣевичу Лазаревскому. Кланяютця тебѣ графъ и графиня Т — ые.

Дневникъ Т. Гр. Шевченка дальшь печататиметця увъ XI-ій квіжці.

ХИМЕРИ.

МИЦКЕВИЧОВА БАЛЛАДА: ROMANTYCZNOŚĆ.

Присвячена Олександрі Михайловні К.

Слúхай, дівчино! — Не слúха. —
Въ твоїй хати́ні ні дúха!
Що́ коло се́бе хвата́ешъ?
Кого́ цілу́ешъ, віта́ешъ?
Уже́ жъ світь білий... — Не слúха.

То́, якъ укóпана, ста́не,
Сúмно, понúро спогля́не,
То́ зновъ слéзами залетця,
То до когось засмі́етця, —
Личко́ весéле, румя́не.

»Гри́цю! коха́ння еди́не!
Се жъ ти уста́въ зъ домови́ни?
Ничю!... Ступа́й же тихе́нько...
Въ ме́не не-ри́дная не́нька...
Бúде лиха́я годи́на...

»Хай собі́ чúе п зна́е!
Тебе́ на сві́ті нема́е!
Вчóра тебе́ поховáли...
Що́ жъ мені́ сúмно такъ ста́ло?
Ні, я тебе́ не бою́ся...
Дай обійму, пригорну́ся...

Се жъ твоє личко... и очі... и брові...
 Сёрденько, вимовъ хочъ слóво!
 Я — тво́я вірна Катру́ся.

»Чомъ же ти до мене, Гріцю, не озвѣся?
 Якій ти холодний!... Дай нагрію рúки...
 Оттúть їх нагрію коло мого сёрця...
 Вонó не простігло відъ тяжкої мýки.

»О, холодно жъ, ма́буть, тамъ у тёмній я́мі!
 Не влѣжавъ ти, Гріцю, въ нímій домовíні...
 Пíйдú я съ тобою, — ляжемо у па́рі!
 Безъ тебе для мене увесь світь — пу́стíня.

»Тя́жко мíні, Гріцю, въ світі
 Жíти зъ ворога́ми:
 Вони мíні дорека́ють
 Моїми слѣза́ми.

»Щó побáчу — не ймуть віри;
 Щó скажú — сміютьця.
 За́вímла бъ я на-віки, —
 Самі рéчі ллю́тця

»Сёрденько коха́не!
 Прийди́ въ день до мене:
 Мо́же, перестáнуть
 Смі́ятися зъ мене.

»Мо́же, мíні снітця...
 Ні, до мого сёрця
 Тебе́ пригорта́ю...
 Бачъ, якъ вонó бѣ́тця!

Чого́ жъ ти зника́ешъ?
 Чого́ ти бо́їся?
 Ище́ ра́но, сёрце,
 Ище́ ра́но, Гріцю!

»Бóже! кúри вже співають
 И зоря въ вікóнци!...
 Де жъ ти ділось-закотілось,
 Ясне моé сонце?»

»Де ти зникнувъ? Погажися,
 Вернись на филіну,
 И менé візьми зъ собою
 Въ темну домовіну.«

Отáкъ бідолáшне дівчá побивáлось,
 Бігло за кохáнкомъ, слізми обливáлось.
 Не плачь її рéвний,
 На крикъ побідéнний,
 Багáто наро́ду въ хáту назбігáлось.

»Чита́йте моли́тву!« прoстóта гукáе:
 »Се жъ душá Грицькóва міжъ нáми ліга́е!
 Се жъ її вбивають
 Катрúсини слéзи,
 Зъ мiру не пускають
 Лiнути въ рай Бóжий!«

Чúю я те слóво,
 И нищечкомъ плачу:
 Я Гри́цеву дúшу
 Своiмъ сéрцемъ бáчу.

Ажъ тутъ обiзвéтця
 Письма́къ до грома́ди:
 »Незна́ть щó горóдять,
 Незна́ть щó провáдять!

»Де ти въ кáта дúші
 Лігають по хáті?
 То вігадки ба́бські,
 Щобъ дiтeй лякати.

»Дівчá божевільне
Химéри ганяе,
А тёмна темнóта
Роті роззявляє!«

—»Ні, пісьмаку!« обізвўся:
»Вона́ сёрцемъ чўе,
А темнóта чўдо бáчить,
Хочъ не розумўе.

»Ти великі рéчi знáешъ,
Незнáні для лю́ду;
А, не мáвши ёго́ сёрця,
Не побáчишъ чўда.

»Ти у нéбо прозираешъ
И въ зéмлю глiбóко;
А безъ сёрця въ чужé сёрце
Не заглянешъ óкомъ.«

Л ó м у с ь .

САМЪ СОБІ.

Заспiвáю, спогадáю
Лiтá молодiї,
А въ тихъ лiтяхъ, Бóжимъ рáю,
Надiї святiї.

Заспiвáю, спогадáю
Вiрную дружiну,
Обiллó пiмiми слiзми
Пiмú домовiну.

Заспіваяю — хай дрімáе
 Сёрце одинóке,
 А ти, дýмо, злинь-розлийся
 Висóко-ширóко.

Есть у світі правда чіста,
 И добрó, и вóля, —
 Иззивáй їхъ, мой дýмо,
 На ріднее пóле.

Степі мої ширóкві,
 Цілинó одвічнi!
 Хто збóре васъ та засеie —
 Слава томú вiчнi!

Ланi мої неóранi,
 Дáвнi перелóги!
 Дóки по васъ блукáтимуть
 Братi моi вбóгi?

Вони óрють васъ очáми,
 Скорóдятъ бровáми,
 Сiють тóгу, поливáють
 Дрiбними слéзáми.

Ой зродi жъ, велика тóго,
 Ярюю пшеницю,
 Збагатi насúшнимъ хлiбомъ
Убóгу Вдовiцю!

II. Кóлишъ.

Седьмой куплетъ этого стихотворенiя построень на слéдующихъ стихахъ народной пёсенi:

Ой горе горе, нещаслива дóля!
 Вiорала Марусенька мiслоньками пóле,
 Чóрними очiма та й заволочила,
 Дрiбненькими слiзоньками все пóле змочила.

ЛЮ ЛІ - ЛЮ ЛІ.

Хожу-блужу по городу
Великому, великому.
Одкривъ би я своё сердце,
Та нікому, та нікому.

Цвіте вонó, якъ Бóжій рай,
Пóтай міру, пóтай міру;
Ні любощамъ, ві милощамъ
Не йме віри, не йме віри.

Ой сёрденько закритее,
Тіхий раю, тіхий раю!
Ніхто тебе не нівечить,
Бо не знае, бо не знае.

Цвіті жъ собі, живі собі
Самóтою, самóтою;
Втішай себе солóдкою
Дрімóтою, дрімóтою.

А щобъ тебе лихі люде
Не вжахну́ли, не вжахну́ли,
Засні, сёрце, довічнимъ сномъ...
Люлі-люлі, люлі-люлі!

П. Кулішъ.

СТАРЕЦЬ.

ДУМА.

Присвячена Надéжді Олексáндровні Б.

Śpiewak, niestety! śpiewać nie mam komu.
Mickiewicz.

Бринь банду́ра, та й замóвкне...
Чомъ же не зайгра́е?

Стоить старець підъ віконцемъ, —
Чомъ же не співає?

Ой ходивъ би я по сѣлахъ
Одъ хати до хати,
Ой співавъ би на весь гóлосъ, —
Нікому співати!

Якъ промовлю Христá-ради
(Велікеє слово!), —
Скіба хліба въ хліборóба
Стáрцеві готóва.

Якъ спогляне дóбре óко
На гóлову сіву,
Закликають люде старця
У хату щасліву.

»Сідай, діду, старче Бóжий!
Підкріпись варéнимъ,
Випий чáрку, згадай на́шихъ
Рóдичівъ помéрлихъ.»

Я сідаю, підкріпляюсь
На життя злидénне...
Ой я старець, — не старéче
Въ грудяхъ сéрце въ мéне.

Поминáю усіхъ мéртвихъ,
А по живіхъ плачу,
Що нікого я живóго
Середъ нихъ не бáчу.

Ні съ кімъ сiсти потужити
Въ полі на могiлі;
Ні съ кімъ піснею збудити
Літа молодіи.

Молод́осте-одра́досте,
 Во́ленько безъ кра́ю! (¹)
 Ко́му про васъ на старе́чій
 Банду́рі зайгра́ю?

Чи́е се́рце стрепене́тця
 Одъ сло́ва живо́го,
 Що співа́въ я, вищува́въ я
 Віку молодóго?

Ой співа́въ я, вищува́въ я:
 »За малу́ годі́ну
 Оживіть живее́ сло́во
 Рідну Украї́ну,

»И прапра́внуки згада́ють
 Прапра́щурівъ діло,
 И промовіть до нихъ вь полі
 Уся́ка моги́ла!«

Ой співа́въ я: »Буде́ жити
 На́ше сло́во, бу́де!«
 Чи живе́ жъ воно́ у тебе́,
 Безта́ланний лю́де?

Не по се́лахъ прохожа́ю,
 А по кладові́щахъ:
 Спочива́е на́ше сло́во
 Вь німі́хъ гробові́щахъ.

Похова́ли ми зъ діда́ми,
 Сло́во, на́шу сі́лу;

(¹) Изъ народной пѣсни:

Та літа́е оре́ль, та літа́е сі́зний
 По висо́кій висо́кості:
 Охъ и пла́че ко́закъ, та пла́че старе́нький,
 А по свої́й молодóсті:
 »Охъ и молод́осте-одра́досте,
 На се́рденьку свої́ во́ля!....«

Густо, густо засадили
Рúтою могíлу.

Зеленіє, мовъ барвінокъ,
На могíлі рúта:
Що були ми, якъ жили ми,
Якъ гíбли — забúто!

Ой замóвкни, моя кóбзó:
Нíкому снiвати!
Промовляю *Христа-ради*
Одъ хати до хати.

Густий мóрокъ скрiзь по хатахъ,
Густийший въ будiнкахъ,
Що нема душі живóї
Въ сéстрахъ-Украiнкахъ;

Що понiклимъ, вiлимъ сёрцемъ
Нiмóту кохajúть;
Покохавши, паненятокъ,
Нiмчикiвъ рождajúть.

Ой вiмúють по Вкраiнi
Висóкi палáти;
Густий мóрокъ окриває
Пахарьскi хати.

Бринь бандúра, та й замóвкне...
Мовъ пекéльна сiла
На живiї моi струни
Рúку наложила.

Наложила вона рúку
На гарячу дúшу...
Ой снiвавъ би, вiщувавъ би,
Та мовчати мúшу.

П. Булишъ.

ДУНАЙСЬКА ДУМА.

ПЕРВА ПОЛОВИНА.

(1648—1654.)

Тіхо Дунáй, тіхо
Несé чісту вóду; ¹
Задиві́лися дубрóви
На свою́ урóду.

Тіхо Дунáй, тіхо
Жóвті піски міе.
Погля́ну я по берега́хъ —
Моé сéрце ніе:

Де, Дунáю ба́тьку,
Твоі рíдні діти,²
Що розійшли́сь-ростеклі́ся
По Бóжому світі.

Одні на Вкраїні,
Другі вь Московціні;
Спомніають тебé, ба́тьку,
При лихій годіні.

»Неха́й спомніають
И вь пісняхъ співають,
И до мене доріженьку
Вь знегíдді верстають.«

Верну́лись до тебе
Зь України діти:
»Всіюди, ба́тьку, однагова
Недо́ля на світі.

»Будемо, Дунаю,
Твою воду пити,
А по тобі, Україно,
Серденькомъ тужити.

»Будемо, Дунаю,
Твоє жито жати,
А про тебе, безталанна,
У пісняхъ співати.«

I.

Була колись, кажуть,
Щаслива година:
Якъ садъ рясний, процвітала
Уся Україна.

Ой хто жъ тіі люде
Спасенні бували,
Що въ красу ясну, веселу
Їі прибірали?

Булi то панове
Великого роду —
Каштеляни та княжата,
Дуки, воеводи.

Вони узгрянiччя
Людомъ осадили,
Одъ Татарви безбожної
Землю захистили.

Порядокъ давали
Городамъ и селамъ..
Процвітала Україна,
Багата, весела.

Поглянуть панове
 Одъ краю до краю —
 Золоті лані филіюють
 Та дуброви мають.

Поглянуть панове
 Зъ ясно́го будінку —
 Слу́ги въ ба́рвахъ позлотістихъ
 Гуляють по рінку.

Не макі, не рожі
 Въ саду процвітають:
 То павіі та панянки
 Шовгами сніають.

Хвалятця панове
 Кіньми дорогіми,
 Исповняють срібні кўбки
 Вінами ситніми.

Гукáють гармати
 Підъ панські вивáти;
 Одъ гучніхъ мазуро́къ ходять
 Хóдоромъ пала́ти.

»Дивітєсь«, мовляють,
 »Молодіі лю́де:
 Ходіть на́шимъ панськимъ рб́омъ,
 То все гара́здъ б́уде.

»Дивітєсь«, мовляють,
 »И ви, малі діти:
 Оце́ добра вамъ на́ука,
 Якъ у світі жи́ти:

»Въ полі́ серце́мъ жва́вимъ
 До бо́ю ставáйте;

Дома меді, віна пійте,
Та й не проливайте.

»Не жалуйте, діти,
Трунку дорогого,
Изъ двора не выпускайте
Тверезимъ нікого.

»Нехай браття шляхта
Вашу людськість знають,²
Нехай вашу панську гойність³
Всюди прославляють.

»Немає на світі
Кращого клейноду,⁴
Якъ панськеє славне імя
Великого роду.

»Немає для серця
Більшої утіхи,
Якъ пишатись славнимъ родомъ
Во віки и віки!»

II.

Хто жъ то тіі люде,
Що понурі ходять,
На високіі будінки
И очей не зводять?

Хто жъ то тіі люде,
Що зъ дому втікають,
Та кращоі собі долі
По стенахъ шукáють?

Що жъ то за бурлаки
Зъ довгими чубами,

Що всю шляхту, усіх дуківъ
Зовуть ворогамъ? ⁵

»То голота п'яна,
Мужиччі діти,
Що не хочуть у вельможнихъ
Ласки запобігти.

»То сірома темна,
Вінники, дейнеки; ⁶
Прошпéтившись утікають
У степі далéкі.

»То злодійство хіже
Кріетця відъ кáри.
Зáвше пóвні того хлóпства
Вінниці й бровáри.« ⁷

Ш.

Обізнéтця хлóпство
Поза городáми: ⁸
»Ой чи довго бóде шляхта
Гордувати нáми!«

Обізнéтця хлóпство
Дікими степáми:
»Ой чи довго владітíme
Нáшими лавáми!«

Обізнéтця хлóпство
Зъ Великого Лóгу:
»Ой вернімось, козáченьки,
Шляхті на послóгý!«

IV.

Вергалося бурлацтво
 Шляхті догожати,
 Пішнимъ замкамъ та будингамъ
 Красі додавати:

»Блискучі будинки,
 Стіни малевані!
 Якъ ви гарно сяєте,
 Окрившись димами!

»Ой виходте въ поле,
 Вельможне жолнірство!
 Бude вамъ велика дяка
 За все добродійство:

»Що ви Україну
 Гарно захистіли, ⁹
 И козацтва въ Чорне море
 Гулять не пустили; ¹⁰

Що ви Україну
 Якъ садъ искрасіли,
 И слезами підданськими
 Всі трави зросіли;

Що наша Вкраїна
 Стала шляхті раємъ, ¹¹
 А ми, її рідні діти,
 По степахъ блукаємъ.»

V.

Вибігала шляхта
 Зъ блискучихъ будинківъ,

Мавівцями утікála
 Въ Пóльцу безъ патінківъ.

Обливáлась шлѣхта
 Дрібніми слѣзáми:
 »Дóбра наші, сѣла наші!
 Щó-то бóде зъ вáми? ¹²

»Прѣдки наші слáвні
 Королѣмъ служіли,
 И пустіні Українські
 Людомъ осаділи. ¹³

»Прѣдки наші слáвні
 Бороніли волю,
 И придбáли брáттямъ шлѣхті
 Щаслівую дóлю.

»Прѣдки наші слáвні
 Въ скленáхъ спочивáли,
 А тепѣрь їхъ гайдамáки
 Съ трунъ повивертáли!

II. Кулішъ.

Печатаніе другой половины откладывается на неопредѣленное время.

ПРИМЪЧАНІЯ КЪ «ДУНАЙСКОЙ ДУМЪ».

1.—Стр. 26, ст. 2.

*Тіхо Дунай, тіхо
Несе чісту воду;*

Вода въ Дунайъ очень мутна и становится, говорятъ, чище только осенью. Авторъ, дѣлая невѣрность, былъ ободренъ народною музою, которая подсказала ему эти стихи. Она воспѣваетъ тихое теченіе Дуная, тогда какъ онъ отличается своею быстротою и мѣстами имѣетъ опасные водовороты. Народная пѣсня начинается такъ:

Тіхо, тіхо, Дунай воду несе.

Есть прекрасная по складу пѣсня, въ которой говорится о мутности Дуная, но эта мутность приписывается причинѣ случайной:

Не журь мене, старá пѣне,
Бо я журбóу и самъ знаю:
До Дунаю приїжджаю,
Сь коніченька не вставаю,
Въ піхву шáблю не хováю,
Все зъ Дунаемъ розмовляю:
Чомъ ти, Дунай, ставъ такъ смúтень,
Ставъ такъ смúтень, каломúтень?
Що, Дунаю, тебе збíло:
Чи галочки чорнокрíлі,
Чи кóники воронíи,
Чи козакí молодíи?
Ой чомъ коні гетьманськíи
Не пьóть водí Дунайськóи?
Ой не пьóть, не спочивáють,
Все на той бíкъ поглядáють,
Де козакí кíньми грáють,
Шабелькáми повертáють.

Впрочемъ, какъ бы ни былъ мутенъ Дунай въ натурѣ и въ этихъ безпѣнныхъ стихахъ народной пѣсни, онъ представляется совершенно чистымъ въ тихую погоду, когда въ немъ, какъ въ зеркалѣ, отражаются его прекрасныя роши. Поэтому два слѣдующіе стиха:

*Задивíлися дубрóви
На свою урбóду —*

могутъ служить оправданіемъ стиху предъидущему.

2.—Стр. 29, ст. 7 и 8.

*Нехай брáття шляхта
Нáшу людскíсть знають,*

Людскость (ludzkość), т. е. обходительность съ людьми, радушіе въ гостепрímствѣ, играла важную роль въ быту польско-украинскихъ пановъ, но любезность ихъ простиралась только на сословіе благородныхъ.

3.—Стр. 29, ст. 9.

Нехай вашу панську гойносьть.

Какъ въ этомъ, такъ и въ другихъ стихотвореніяхъ авторъ считаетъ до-
стоиннымъ вводить слова польскія въ стихи, которые онъ вкладываетъ въ
уста шляхтѣ. Хоть у него изображается собственно шляхта украинская, но
она, бесѣдая даже на своемъ родномъ языкѣ (который вообще презирала,
яко языкъ хлонскій), употребляла слова своихъ руководителей въ аристокра-
тизмѣ—пановъ польскихъ. *Гойносьть* значитъ собственно — щедрость.

4.—Стр. 29, ст. 12.

Крѣцого клейноду,

Клейнодъ — драгоценность, знакъ фамильнаго отличія въ гербѣ, знакъ
власти, какъ-напримѣръ: бузава, бунчукъ, печать.

5.—Стр. 30, ст. 2.

*Що всю шляхту, усіхъ дуківъ
Зовуть ворогами?*

Сохранился съ напѣвомъ, въ видѣ стона, слѣдующій отрывочекъ какой-то
позабитой пѣсни, напечатанный въ *Южнорусскихъ народныхъ Пѣсняхъ* Мет-
линскаго:

Та все пані, та все дукі...
Позаїдали наші лані, лугі й лүки.

6.—Стр. 30, ст. 8.

Війники, дейнеки;

Дейнеками назывались бездомные козаки, народъ бѣдовый, отчаянный. По
лѣтописи, всего больше они дѣйствовали, въ качествѣ партизановъ, во вре-
мена Выговщины. Слово *дейнека* ошибочно объясняютъ словомъ *денежки* (сло-
вомъ несуществующимъ въ устахъ народа: есть слово *дѣлки*). Одна пѣсня на-
чинается такъ:

Ти, козаче Запорозький, дейнеко,
Не заводь дівчини відь матусі далєко.
Дівчина въ матусі — якъ утѣ надь водою,
А заведєшь її — вона бѣде сиротою.

Скитальческій бытъ дейнеки выражается и въ слѣдующей пѣснѣ:

Горе мені на чужині,
Що не вкупі брати мої:
Одинъ въ Січі отаманомъ,
Другий въ степу ватажкою,
Третьій діино-дейнеченько.
Понадъ Дністромъ діино ходить,
Девятеро коней водить,
На десятімъ поїзжає,
Дністра брагомъ називає:
»Дністре брате, побратаймось.

Скажи річку Савра́нськую
 И прикме́ту коза́цькую.«
 — »Вго́ру, дійно-дейне́ченько!
 Тамъ річенька Савра́нська
 И прикме́та коза́цькая.»

7.—Стр. 30, ст. 14.

*Завше по́вні то́го хлѣ́нства
 Віни́ци й брова́ри.*

Завше—всегда. Должно-быть, въ старину чернорабочіе наемники при винокурнях и пивоварнях, а также при зажиточныхъ домахъ состояли изъ бездомныхъ бурлакъ, которыхъ легко было склонить на всякое отчаянное предпріятіе. Въ думѣ объ Иванѣ Коповченкѣ полковникъ Филоненко вызываетъ ихъ на военные подвиги такимъ образомъ:

Ви, гру́бники, ви, ла́зники,
 Ви, брова́рики, ви, ви́нники!
 Годі вамъ по ви́нницяхъ горіло́къ куріти,
 По брова́рняхъ шивъ варіти,
 По ла́зняхъ ла́зень топіти,
 По гру́бахъ, по пѣчахъ спа́ти,
 Товстимъ ви́домъ мухъ годува́ти,
 Спи́ною са́жи витира́ти:

Ходи́те зъ на́ми на доли́ну Черке́нь погуля́ти!

Не падо забывать также, что, въ извѣстные моменты Украинской исторіи, винниками, броварниками, будниками, грубниками, лазниками бывали Украинцы и по-неволь. Это обстоятельство возбуждало въ нихъ особенную готовность искать счастья въ войнѣ, противъ кого бы ни была она. Въ *Льтописи Самовидца*, въ исчисленіи причинъ войны Хмельницкаго, говорится, между прочимъ, о козакахъ: «...тогда бо оныхъ, не хотяхихъ, чего не звыкли были панщины робити, на службу замковъ обернено, которыхъ зъ листами и въ городѣ до хандожанія коней старостовъ держали, въ дворахъ грубу, т. е. нечи, палити, псовъ хандожити, дворѣ змѣтати и до иншихъ неизносныхъ дѣлъ приставляли.»

8.—Стр. 30, ст. 16.

Поза городáми:

Населенная часть Украины называлась *Городами*, или собственно *Украиной*. Открытыя степи, доступныя только людямъ кочующимъ и вооруженнымъ, назывались *Полями* или *Дикимъ Полемъ*, а не то—*Степами*. Последнее названіе сохранилось до конца украинскаго козачества, т. е. до Уманской трагедіи и разоренія Запорожской Січи, въ слѣдующей козацкой импровизаціи:

Степí-поля́,
 Степí-поля́,
 Роскішъ мой!

Годі мені по васъ гуля́ти,
 Ляхівъ, Жидівъ розбива́ти!

9.—Стр. 31, ст. 14.

*Що ви Україну**Гарно захистили,*

Какъ бы ни была велика оказанная намъ услуга, она можетъ быть уничтожена злоупотребленіями эгоизма. Притомъ же паны украинно-польскіе, приводя Украину въ возможно-двѣтущее состояніе, заботились вовсе не о благоденствіи наибольшей массы ея обитателей. А старанія ихъ о ея безопасности были велики. Это, между прочимъ, видно изъ современныхъ брошюръ. Въ одной изъ нихъ (*Polska Nizna albo Osada Polska etc. przez X. Piotra Grabowskiego, 1596*) говорится, между прочимъ: *Tatarowie ludzie Pogańscy, barbari niepoteźni, do boiu goli, tak często a gęsto krajny nasze pustoszą—krajny nasze pograniczne, obfitością ziemie obiecaneu podobne, w pustynią bydlęcą obracaia—Robotnikow naszych, ktorzy na nasz chleb robią, tych ledwo nie każdy rok po kilkudziesiąt tysięcy wymuią. A co nazatosnieysza, często się trafia, iż nierówno mnieysza liczba Pohancow, więyszą liczbę dusz Chrzescianskich braciey naszej, sromotnie w niewolą wieczną zabieraią—Moskwa, acz barbari, illiberi, bez animuszu, bez serca ślacheckiego, a ci iednak o Tatory swoje, co im szkodnieyszy byli postarali się—y teraz tuszą sobie, ze nic nie mieszkaiąc y Perekopskich dziesięcinnikow naszych, co v nas dziesięcinę wybieraią, oranuią, y iuż kilka zamkow nad nimi posadowili—Zabobiasz o zaведеніи на Украинѣ вооруженныхъ шляхетскихъ поселеній, зототъ добродушный политикъ XVI вѣка говорить: Мум зданием lepszy będzie brat moy Rycerz cwiczony, ktory mi w potrzebie na nieprzyaciela mego vprzeymie pomoze, na tym chlebie ktorybym ia miał cudzodziemcom dać, za dziecinne abo gaczeu niewiescuisze ich chwasty, aniż przednieysze Tureckie y Włoskie iedwabie, niż Wina Medyolańskie, niż sobole y marmurki Moskiewskie, niż aromata Indijske, y inne takie chwasty rycerstwu nieprzyстойne a zgoła szkodliwe.*

Сообщаю еще нѣсколько выписокъ, характеризующихъ тотъ вѣкъ, въ который начались польско-украинскія войны.

....Чзѣść ихъ (панскихъ доходовъ) Турczynowi na kobierce, safiany, iedwabie, ec. Чзѣść Niemcom, Włochom też na iedwabie, sukna, płotna drogic, na wina y aromata rozmaite ec. Чзѣść Moskwie na futra, a ieszcze często tak niebacznie y szalenie, iż na wagę polożywszy futro z zlotem, ktore za nie daią, dziesiętkroć, a pod czas zлото więcey będzie ważyło, niż futro. — y nas iuż to w obyczay weszło, że skoro kto maiętnostki iakiey nabędzie, iuż musi rad nie rad koszto wieść, a iesliż cudzodziemcom pieniendzmi nie ściele, za grubiana, niepolita y nie dworzantina go maią, a nawet y wyśmieią go.

Продавая плѣнниковъ, набранныхъ въ Украинѣ, Татары за pospolitego robotnika czterdzieści, pięćdziesiąt czerwonych zlotych biorą, a за osoblivego iakiego ydatnego młodzienca y sto czerwonych zlotych.

— Tym się y Kozacka dzika družyna, do sprawy, porządku y posłuszenstwa przywiedzie; y zabieży się tym trwogom y niebezpiecznościам, ktore z kozackiego swowolenstwa na PP. przychodzą, y inszym ieszcze więyszim, ktore z tegoż swowolenstwa z czasem vrość mogą, abowiem wiele ich, co by się do kozakow vdać mieli, nawet y ci sami co w kozackiey družynie będą, do rycerstwa się tego vdadzą, gdzie sławą swą y dusznym zbawieniem swym y z pewnym opatrzeniem swym, z małżonkami y dziatkami swymi wczwieie przed Panem Bogiem y ludźmi żyć będą mogli, daleko przystoyniey niż v ko-

zakow, zaczyn kozakom družyny y mocy nie będą dostawalo, ze się ni oczkusić nie będą mogli, y owszem sami kozacy w to się Rycerstwo zacne, sprawne, y W. K. M. posłuszne przeformują.

Это замѣчательная черта старопольской исторіи, что козаками дѣлались не мужики собственно и не Украинцы собственно. Аристократизм польскихъ пановъ, возвышенный почти до олигархическаго монархизма (если такъ можно выразиться) и освящаемый ученіемъ тогдашней Церкви, породилъ въ самомъ ядрѣ польскаго государственнаго общества множество реакціонеровъ, которые, увлекаясь, какъ вообще бываетъ въ исторіи, собственными интересами, вмѣстѣ съ тѣмъ готовили неизбежное разрушеніе стараго порядка вещей. Приведу изъ рукописей С.-Петербургской публичной библиотеки интересную выписку о томъ, что *козачество*, подъ инымъ названіемъ, являлось иногда, независимо отъ украинскихъ волонеровъ, вовсе не въ украинской части Польскаго государства. Въ рукописи J. F. отд. IV, № 99-й, подъ заглавіемъ: Stanisława Lubinskiego Listy królewskie do rozných, 1600, на листахъ 42—48, читаемъ слѣдующее: »...wiele a pewnie większa szęść ukrzywdzonych odchodzi od nayprzedniejszego tego Seimowi powagi sprawiedliwosci throna bez sprawiedliwosci. Trzeba na to nowego sposobu (это — Instructia na seim walny koronny) — aby domowy rząd y pokoy pospolity władza zwierchnosci swey w iednakiei się trzymala klubie, ale przemaga priwatna swawola, bo się to iusz zagęscilo, ze prawo pospolite zniewazaiąc kazdy gwałtem swego dochodzi, priwatni osoby Woysko zebrac, ludzi cudzoziemskich nawiesc, choragwie roscągnać, bitwe ieden z drugim wstępnymъ боіемъ zwiesc, Panstwa postronne naiachac, pokoi zerwac, a mimo to wszystko, choc Pan napomina zakaznie, zwierchnosc zniewazyc, nie to v nas. — V nas, zal się Boze, do tegъ przyszło, ze kto ieno tylko może, do gwałtu się wcieka, gromada, zwody, Woyska sądy obsadzaią, naiacha ieden drugiego, iusz to rzecz zwyczajna, własnie iakoby zwierchnosci, iakoby Pana, iakoby prawa w Polsce nie było. Zguba to Rptey, iawnny vpadek wolnoscі, którą takowa Anarchia wyniszcza. Nie dawnosc to w Polsce nastalo, ale прѣтко, strzez Boze, wzruszeniem wnątrznego pokoiu, wcikiemъ ludzi wboich, contempemъ prawa, zniewazieniemъ wrządowъ wyroscie y zgubie może, iesli się wczas temu nie zabiezy. Trzeba na to ostrzego prawa, bo dawne iusz takъ stępiaily, ze się ich ten telko боі, kto nie ma moczy, a komuz trudno, gdy się odwazy, a zwłoseca przy takъ rospuszczony y smiały swei wolei? Patrzalismy w tymъ roku na Woyska, od przywatnychъ zebrane, doznalo Xięstwo Mazowieckie y Prussy, a pewnie samo W. K. Litewskie niezmiernychъ od nichъ cieżarowъ, łupstwa, gwałtowъ y mordowъ. — Nowe czasy, nowe obyczaje prawъ nowychъ potrzebują. — I tec są choroby nasze, to nas, z nas samychъ pochodzącъ, gubi. — Далѣ (на оборотѣ 58 листа въ Універсаліе противъ swowolnikomъ, 1615, kwietnia 28, изъ Варшавы) король пишетъ: — w tychъ dniachъ kupa znaczna ludzi z przeszley Confederatjej mimo obowiązekъ (po wzięciu dostateczney zapłaty) na się дану swowolskie horągwie roku przeszlego podniesli, szkody wielkie w Koronie y W. K. Lit. a mordy, pozogi, łupstwa w Księstwie Pruskimъ poczynieli, znowu teraz w takoweyze na łupy y mordy odwazney gromadzie do Korony weszli, aby się na wszelaką potęgę, z miejsca do miejsca się pomykaiącъ, sposobiwszy swemu złemu przedsięwzięciu, z którymъ на zgubę oyczyny odwazyli się, dosycъ uczynili. Въ заключеніе, король просить воеводу кievскаго и гегмана короннаго гасить этотъ огонь, въ такихъ же выраженіяхъ, какія потомъ употреблялись въ воззваніяхъ

противъ Хмельницкаго. Кто читалъ Рамієтніки Паска, достойные прилежнаго изученія, тотъ вспомнитъ выраженіе одного пана о безпорядкахъ, происходившихъ передъ глазами гетмана и подскарбія литовскаго, Гонсьвскаго, въ 1662 году: tu u nas sprawa kozacka. (Рам. Паска, изд. 1860, стр. 162). Поразительнъ отвѣтъ Крымскаго хана на просьбу пановъ принять участіе въ ихъ междоусобной войнѣ (1663): ...oznajmil (ханъ), że tego nie uczyni, obiecując to nagrodzić na inną usługę, ale nie na tę wojnę, gdzie brat na brata szablę dobywa. (Тамъ же, 173).

10.—Стр. 31, ст. 16.

*И козацтво въ Чорне морє
Гулять не пустили.*

Въ наше время почти всѣ соглашаются, что относительно козацкихъ набѣговъ на Татаръ и Турокъ Польское правительство поступало благоразумно. Событія, однакожъ, противорѣчатъ этому мнѣнію, и въ XVII вѣкѣ были между Поляками люди, стоявшіе за козаковъ. Въ одной изъ рукописей С.-Петербургской публичной библіотеки (Л: F, отд. XVII, № 33, стр. 107—112) авторъ нашель слѣдующій интересный документъ.

Sententia o uspokoieniu Woyska Zaporoskiego jednego slachcica Polskiego.

Wiadoma jest rzecz kazdemu, ze crescentibus w Ukrainie coloniis crescit Woysko Zaporoskie, ktore przy Czerkasach tylko koczowało, a więcey nie bywalo go, tylko dwa tysiąca; stąd y Moskwę, ktora po dzis dzien Kozaków Czyrkasami zowie, naiezdzali, y w polu chodząc z Tatarami vstawicznie vgniali się, z Dniepru na Czarne Morze wodą wpadali, tandem longe.... (*) zasiedli włosci, z ktorych coraz większe pomnozenie Kozacy wzіeli, iako tedy, nonnisi sublata causa tollitur effectus, tak ktoby chciał extropare Kozaków, musiałby reuocare ad sua principia, to iest z włosci tamecznych vczynic pustynią, dla kąkolstwa ac pszenice et propter spina scindere rosas, zniowszy ztamtąd swoje włosci, musiała by Rzeczposp. cierpiec koczowiska Tatarskie na tych mieyscach. Dla tego y dla woyny Tureckiey, na którą y wodą y łądem są potrzebne Kozacy, i nie resolvowała się Rzeczposp. y resolvowac się nie moze na takowe extrema, srodkow zas y sposobow roznych kosztowała na zatrzymanie ich w lepszym porządku, ale im ostrzey z nimi postępowano, tym fortius oni z tego wyłamywali się. Ztąd tak często ponosi niewczasy Rzeczposp. y częste a krwawe z nimi odprawowac musi woyny. Jakoby tedy consulere temu y ieszcze skutecznieyszych poszukac sposobow w tak ciężkim teraznieyszym Oyczyzny razie, co rozum y experientia optimi consiliary suadent nobis, tegobym ia ieszcze sprobowac zyczył. Nie vleczy nikt choroby, poko iey non penetrat causam et radicem, tot sentiendum. W tey sprawie, chcząc szkodliwe skutki zniesc rozruchow Kozackich, potrzeba indagare, cognoscere et tollere causas, ktore byto miały byc causae causantes paroxysmy na Rzeczposp. insolentą Kozacką. Ia cztery bydz znajduie: pierwsza—zabranie pola y morza; druga—urzędow Vkrainnych z nimi zwada; trzecia około podawania y starszizney confusio; czwarta—pura malitia. Quod primum, Ko-

(*) Списано мною съ весьма нечеткаго почерка, и нѣкоторыя слова остались непрочитанными, или подъ сомнѣніемъ.

zacy szabłą zyc nawczyli się, pola y morza pilnując, iakoby tedy alienam kazano im imbuere naturam, gdy im kazano poniechac tego. Cierpieli poki mogli, ciągnęła przecie zawsze natura iako wilka do lasa, y tak długo ten wrzód zbierał się, az się spukł. Quibus causis constituetur Civitas, usdem retinetur. Aze nie ta była Constitutio Woyska Zaporoskiego, (żeby) zyc bez pola y morza. dla tego tesz w tym porządku zatrzymac się nie mogli tak długo y nie mogą, przenieslimy niewczas Turkow y Tatarow na nas samych y oyczyzne naszą. Zabronilimysy lasu, zdobyczy—szukają iey v nasz; do nasz tesz Orde na pomoc biorą sobie, z którą przedtym w polu o grunty Rzeczyposp. zawsze się vga-niali. A do tego otia dant vitia: zolnierz patriae suae, gdy mu sluzby nie stanie, albo iey w cudzey ziemi szuka, albo seditiosus doma bywa, czego tot exempla mamy Czesarczykow, Lisowczykow et id. genus. Ta tedy iest prima causa et praesentis calamitatis Rzeczyposp. y zawsze tumultus kozackich dawnych zabaw y zdobyczy zabronienie cum otio vitioso złączona; sequitur conclusio: albo tollere causas, albo causas pati. Quod secundam causam, ita est demonstrativa et palpabilis, ze przedtym bywały z okaziey contentionis Vkrainnych Podstaroscih Woyny y teraznieysza, y ztądze origo Kumeyskiey Woyny y potym na Starcu skonczoney. A co Oicowskich zdobyczy jedna beczka fantow zabitych wzięta kozakowi od jednego Vkrainnego Podstarosiego, dla ktery sto beczek krwi slacheckiey wylewało się y magna pars Vkrainy znie-siona, y inszey woyny taka przyczyna, me tacente liquet. Jakosz temu zabiezec probowała Rzeczposp. roznych sposobow, dawała y Pulkownikow slach-te, formowała skuteczne spawiedliwosci między Kozakami a Vrzędami Vkra-innymi, nie to nie pomogło; vis tollere effectum, extingue causam, iakosz to rozumiec tak: albo Kozakow przeniesc, albo z nich vrzędnikow wyniesc; i aze Kozakow przeniesc od Dniepru, szlakow y od Zaporozza—y niepodobna, y non expedit Rzeczyposp. to sequitur, ze owych od nich (seruatos seruam) potrzeba wyniesc y tak się sprawic, iako z powietrzem. Maią li po włosciach..... swo-im zapowietrzac Kozacy totam plebem, maią li zwady czynic Podstarosciowe Rzeczyposp. wszystkiey z Kozakami, satis est odwazywszy particulam dobr Rzeczyposp. tanqm peste infectos, zawrzec w niey y z nimi wyprowadzic zwad wszystkich occasie y ich extropare radicem. Prohibunt... ex imaginatione et apprehentione futuri.... periculi contrarie omnes huic remedia. Lecz futuris periculis, iesliby iakie miały emanere, futurum tempus prouidet consilia; nos praesens curamus malum, ktorego zbyc nie mozemy gruntownie, tylko sublata causa. Quod tertiam causam, ta zwykła bywac z zamieszania się między sobą Kozakow, gdy im kommissarze KJM. podawali Hetmanow, a im się nie podo-bał Hetman, a wnet albo zabiją, albo topią. O co się potym bierze Rzeczposp. y ztąd woyny bywają, gdy tedy z podawania tego Starszego Hetmana korzysci niemasz Rzeczyposp. tylko zwada. Y tę causam amulare: niech sobie y obie-riają, y zabijają; nie wdawac się w to, ktorego obiorą sobie..... tego im stwier-dzac. Mogą się kiedy między sobą zamieszac okolo tego sami y dac occasiā, ad melius esse, ze lepiej ich rozwarzac o to będzie, nizeli się wadzic. Quod quartam causam, ze pod czas bez wszelkiey occasiey tumultuują się ex pura malitia, iako był Nalewayko, a takze Kosinski y Podkowa. Ta iuz excluditur bo taki to tu moze powstac, iako y powstali z iakiego kolwiek kraiu, a nie z woyska Zaporoskiego, ale tesz takiego, iako odkrytego rozboynika, iuris nul-lum praetextum habentem, y postrzedz łatwiey y segregare et in herba repri-mere, a do tego trzy occasie zniowszy tumultow y seditiey Kozackich, tak

wyprozniwszy ab omni infectione corpus na to iedno accedans łatwiey miec ono, iako te wszystkie occasie mają swoje praetexty, tak pura malitia y rzadko się przydac y sama siebie zawstydzyc y długo trwac nie moze y zgola samaby siebie arguere musiała. To tak deducowawszy, że gdy Kozacy nie będą otiosae, nie będą tesz vitiosae, y gxy będą zdobydz y pozywienie mieli wolne tam, gdzie miewali, v nasz iey szukac nie będą y gdy będą, w polu zawsze wadzili się z Tatarami, straszna y szkodliwa liga mieysca nie będzie miała, y gdy będą sami in oc tesz tych, z którymi się wadzywali, mieszkali, okaziey do Rzeczyposp. miec nie będą, chyba się sami z sobą wadzic zechcą; a gdy będą sami sobie obierali Starszyzne, choc ich topic i zabiiac będą, my się z nimi o to wadzic nie będziemy. Przychodzi rzecz do takiej conclusii, że iesli non fallit ratio his sublatis, którą widomie causant seditie y tumulty Kozackie, następnie reuolutio spokojnego zatrzymania woyska Zaporoskiego y zawziętey iadowitey hostilitatis vsmierzenia y ligi szkodliwey z ordą restrictia. Ale zostaią eszcze obiectiones, ktore by mogly contra primum remedium formowac się et contra secundum, contra tertium, że wolnosc kozacza zachodzi z Turczyнем pacta. Contra secundum, że zawsze Kozakow samych moze miec w sobie iakie potomne periculum, te to resoluere velim. Naprzod tedy, że pacta z Turczyнем zachodzimy: nie pisalibysmy w Commissiey ani w ordnaciey pola y morza facultatem Kozakow, ale tak tylko, że przy dawnych wolnosciach zachowuiemy. A skoro Kozakom ipso facto wolno morze z Turczyнем zas rzecz taką sama sacra veritas firmat: trzymalismy kozakow w kawecanie cum tanta sanguinis profusione, a to morze twoie czarne wolno było od naiazdow. Zatrzymywalibysmy y do konca, lecz Tatarowie twoi, nie kontentowawszy się tym, że, na kazdy rok łamiąc pacta, Panstwa koronne naiezdiali, złaczywszy się y spiknąwszy się zdradziecko z Kozakami, fortece, ktora bronila do morza, przeieli y Hetmanow z woyskiem zniesli y poszedzy in visceras regni, ferro et igne pustoszyli ją. Żądamy, vczyn nam y sobie spawiedliwosc z Tatarow a bydz ostrozny od Kozakow, bo my pacta z tobą trzymamy, ale za poznoszeniem fortet przez spólną rękę Tatarow y Kozakow, zatrzymac Kozakow nie mozemy; albo tedy pokaray orde y tak wez w klube Tatarow, iakoby y my do pierwszego porzadku rzeczy przywiesc mogli, albo ci swawolne ac utrinque, byle woyska się nasze nie mieszały; naszych pact niech nie naruszaią, a zas Porta Otomanska niechay od Kozakow miast swoich na morzu bronii, a my Tatarow bronie się będziemy. Albo to przyimie Cesarz, albo nie. Jesli przyimie, posadziwszy kwarciane woysko v Braclawia y przyczyniwszy go za to, cosmy Kodak opatryzwac y Tatarom vpominki dawac mieli, Czaryy szlak tak potężnie, iak iuz nastąpiła potęga Kozacka, zawarszy, z Kozakami zostanie Rzeczyposp. bezpieczna. Jesli tesz nie przyimie Turecza Porta takiego pactu, przy niey, nie przy nas foedi fragium; a kiedy przydzie naycięsza, ktokolwiek ma rozum, sentiet że lepiej woyną Turecką, nizeli bellum intestinum pati, z ktorego generatio Poganska nostra corruptio widoma pochodzi. Są tego nulla rationes. Ja tylko dam cztery: na woynie Turecką wszyscy Chrzescianie dopomodz mogą; na domową nikt nie pomoze, owszem niektorzy—strzez Boze—do ruiny naszey przyczynie by się chcieli. Woyną Turecką retunditur liga; z Ordą kozacką bello intestino firmatur et nostrum robur firmatur. Ratio woyny Tureckiey—sedes Wołoskiey Ziemi, a Oyczyzny calosc; intestino bello sama w sobie ruina widoma. Ratio, iesli woiozac lepiej coniuncta manu Christiana z nieprzyiacielem Krzyza Świętego, nizeli z samym sobą lepiej cum ari Monar-

cha, nizeli z własnymi chłopi, lepiej in pari ale w Martis o panstwa, anizeli z Kozakami o ich siermięgie, a o swoje Panstwo; lepiej umrzec in sacro bello z Turkami, nizeli nikczemnie od chłopa. Albo niebo pokoy nam przywrocic chce y prymie Porta Turecka pactum, albo woynie gotuie, którą iesli ma dopuscic Pan Bog, o imie Jesusa Christusa Pana naszego vmierac y niebo sobie zasługowac, anizeli w* krwawym domowym potopie nikczemnie ginąc volemy. Co iusz do drugiey obietcië, ze to periculosum bydz moze dac samym Kozakom particulum fundi, wspominało się wyzey, iz praesens malum gorsze iest nizeli futurum, bo de futuris contingentibus non datur scientia; moze tak bydz, iako sobie imaginuiemy, moze nie bydz; to zas malum, ktore iusz nas praemit de facto, curandum, a do tego cokolwiek rozumiemy bydz co in passo periculi obwarowac commissiã y iuramentami ut fidem Reipub. niewchodzenie w conspiratio z postronnymi, nieprzechodzenie cyrkulu zamierzonego, nieprzyimowanie poddanych, niewychodzenie na włosc, stanowienie woyska liczby pewne na każdã potrzebę Rptej et reliqua. Na ostatek rerum . . . albo iesli to pomiesza, albo w swey klubie zostanie. Jesli się pomiesza, redibit ad Rempublicam totam, awteraznieyszym czasie, ze się Rpte wydzwignąc moze vel hoc beneficio plautibili populi, dosyc z nas będzie iesli tesz ta constitutia będzie durabilis, a Oycyzna w pokoju. To iest voti nostri caput y o to Pana Boga wszysey prosimy. Accedant allius . . . ingeniae et propinent Oycyznie qui salubris et conducibilis; mihi satis est. Ode mnie Oycyznie . . . co ex magistra rerum widziec mogłem y tak conclude: Niech Kozacy, iak byli, tak będą, gdzie chodzili, tam chodzą, co czynili, to czynią; niech in uno rotulo zawarci zostanã et ex ead. particula danych sobie włosci płacã sami sobie, a Rptej (sublata occasione wszelkiey zwady) służã; niech z Tatarami wadzą się, nie brataią, a Oycyzna niech ma z nich y JKMPN Mlcwy poddanych y slug, a nie nieprzyaciol.

Янв Рудавскій также полагаеть, что, еслибы не пренятствовали козакамъ воевать съ невѣрными, то не было бы бунтовъ козацкихъ. Jedyna to tajemnica do zatrzymania w przyjazni i posluszenstwie lud ruski do buntu pochopny, a na wszelkie przedsięwzięcia zachwaly. Hist. Polska, I, 9.

11.—Стр. 31, ст. 21 и 22.

*Що наша Україна
Стала шляхті раемъ,*

Замѣчаніе инженера XVII вѣка, Боплава, что паны въ Украинѣ блаженствуютъ, какъ въ раю, а крестьяне мучатся, какъ въ чистилищѣ, извѣстно каждому. Оно подтверждается и другимъ печатными документами; а то вотъ выписка изъ рукописной записки о Польшѣ итальянца Петра Дуодо (1598 г.), добытой для автора, въ Венеци, Н. Я. Макаровымъ: Quando alla trattation dei popoli la nobiltà universalmente è in tanta licentia per la suprema autorità ch'ella ha nell' diete, che non ha ne legge ni ordini che la ritengono. Il popolo minuto et specialmente i contadini sono talmente tirannizzati dai nobili che a pena possono dire haver libero l'habito che portano; et sopra gli altri quei della Littuania, i quali benchè raccolgono abundantamente, tuttavia non gliene resta per poter nudrirse et de lore familie, et questi ancora si possono dire ancora felici chi arrivano a poter vivere, in confronto di quelli

chi habitano vicino dei Turchi et dei Tartari. (Relazione di Polonia del clarissimo Pietro Duodo, nel 1598.) (*) Скарга, въ одной изъ сеймовыхъ рѣчей, упрекаетъ пановъ такъ: Dotkną́cby i onego zlego prawa, którem kmięcie i wolne ludki Polaki i wierne Chrześciany poddane ubogie niewolnikami czynią, jakoby *mancipia* kupieni abo na wojnie sprawiedliwej poimani byli i czynią z niemi drudzy co chcą na majątności i na zdrowiu i gardle, żadnej im obrony i forum żadnego o krzywdy ich — drugdy nieznośne — nie dają i na nich *supremum Dominium* (na które się samy wzdrygamy) stawiać, etc. etc. (Kazania Sejmowe, str. 95—97).

12. — Стр. 32, ст. 3—6.

Обливалось панство

Дрiбними слiзiами:

»Дiбра наші, сiла наші!

Що-то буде з вами?»

Этими стихами авторъ желалъ напомнить читателямъ слѣдующее просто-душно-вѣрное замѣчаніе лѣтописца Грабянки о панахъ украинскихъ, основанное, конечно, на той истинѣ, что, гдѣ сокровище ваше, тамъ и сердце ваше: »Въ тихъ часѣхъ Іеремїи Вишневецкій, послышавши зъ Лубень, зъ войскомъ своимъ и зъ всѣмъ дворомъ, заплакавши по маєтностяхъ, до Полши рушилъ.« (Стр. 31—32). Коронный хорунжий Александръ Конецпольскій писалъ въ своемъ универсалѣ 1648 года, 31 мая: »...когда всѣ мы проливаемъ слезы (*wszystkim nam łachrymis prosequentibus*), потерявъ всякую надежду, — эти вѣроломные... ни о чемъ другомъ не помышляютъ, какъ объ убійствахъ, пожарахъ, опустошеніяхъ и истребленіяхъ.« (*Памяти. Кіевск. Комм.*) II, отд. 3-й, стр. 44. Тамъ же, на стр. 31, см. сѣтованія Адама Киселя о потерѣ ста тысячъ золотыхъ годового дохода на лѣвой сторонѣ Днѣпра. У него оставалось еще, по его словамъ, отъ десяти до двадцати тысячъ золотыхъ годового дохода, но онъ, какъ истинный панъ, восклицаетъ: »Мы будемъ нищими, подобно нашей лифляндской брати!»

13. — Стр. 32, ст. 7 и 10.

Прѣдки наші славіи

Королямъ служімъ,

И пустыни Украинські

Людомъ осадимъ.

Честь и слава имъ за это, а всё-таки не слѣдуетъ ломать стульевъ, хоть Александръ Македонскій и великій человекъ. Но, оставляя Гоголя съ его безсмертными насмѣшками, примѣнимыми не къ однимъ Русскимъ, обратимся къ документамъ, которые для автора — а можетъ быть и для его читателей — интереснѣе его стиховъ. Украинскія пустыни отдавались королями во владѣніе панамъ съ условіемъ населить ихъ, жить въ нихъ лично и, въ военное время, защищать ихъ отъ непріятелей. Такъ Владиславъ Ягелло пожаловалъ на По-

(*) Эта выписка сообщена авторомъ Н. И. Косгомарову для пораженія кого-то изъ рыцарей Польской старины и, вѣроятно, употреблена имъ въ дѣло; но — *repetitio est mater studiorum*.

дольи (Украина у насъ вездѣ, гдѣ аборигены говорятъ по-украински) Томку изъ Коморникъ село Соколъ. Fia tamen, сказано въ жалованной грамотѣ 1406 года) quod in terra Podoliae, propter defectum hominum, residentiam faciat personalem, et ad singulas expeditiones nobis cum una lancea et duobus sagittariis idem Thomco et ejus successores obsequi tenebuntur et servire, sic etiam cum expeditiones domesticas, utpote circa defentiones terrae cum omnibus hominibus nobis et nostris successoribus venire sint astricti, et dationes, contributiones, laboresque, quibus cunque nominibus vocitentur, quae antecessoribus nostris ducibus, et principibus Podoliae, et possessoribus ipsius solvi solitae fuerant Nobis per kmethones et incolas praedictae villae efficaciter persolvantur. (*Zrządła do Dz. Polsk. wyd. prz. Mich. Grabowskiego i Al. Przędzieckiego, I, 134.*) Что паны обращали въ населенныя мѣста именно *пустыни*, это видно, между прочимъ, изъ грамоты Витольда, жалованный въ 1383 году. Тамъ сказано: ... ведомо чинимъ — — аже есмо допустили садити село Княжую Луку на сырому кореню у Подольской земли, у Каменецкомъ повѣтъ, межи реками Морашками, до берега Морашки Сенковской, зъ лѣсомъ, што зовуть Стрыювъ Рогъ и Куликовыми лѣски, аже потоля, гдѣ упадаетъ Морашка Сенковская у Мурахву Великую, Василеву Корачевскому, служъ нашому... (Тамъ же, стр. 144).